

GULAGA ARHIPELĀGS

ALEKSANDRS SOLŽEŅICINS

11.12.1918–03.08.2008

Aleksandrs Solžeņicins

GULAGA

ARHIPELĀGS

1918-1956

Literāras izpētes mēģinājums

Pirmais sējums

821.161.1-3
So 460

Александр Солженицын
АРХИПЕЛАГ ГУЛАГ
1918–1956
Опыт художественного исследования
Том первый

This work was originally published separately in three volumes under the following titles:
“Arhipelag Gulag I, II, III”
© 1973–1991 Russian social funds for persecuted persons and their families.

No krievu valodas tulkojuši *Paulis Kalva* un *Tatjana Jarmolinska*
Hugo Rukšāna komentāri

Aleksandrs Solžeņicins
GULAGA ARHIPELĀGS
1918–1956
Literāras izpētes mēģinājums
Pirmais sējums

Apgāda prezidente VIJA KILBLOKA
Projekta vadītājs *Valdis Klišāns*
Redaktors Dr. hist. *Raimonds Inķis*
Grāmatu izdošanai sagatavojis *Sandris Saukums*
Korektore *Ilona Burka*
Mākslinieciskais redaktors *Eduards Groševs*
Tehniskā redaktore *Iveta Kļaviņa*
Maketētāja *Irēna Kivliņa*
Bilžu apstrāde *Jānis Strazdiņš*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K.Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010. Red. nr. S-1273.
Jelgavas tipogrāfija

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs. Darba reproducēšana vai jebkāda cita neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums. Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

© Literārā apdare, izdevums, mākslinieciskais noformējums,
Apgāds Zvaigzne ABC, 2023
© P. Kalva, T. Jarmolinska, tulkojums latviešu valodā, 2000
© H. Rukšāns, komentāri, 2000
ISBN 978-9934-0-9902-1

PRIEKŠVārds

Krievu rakstnieks Aleksandrs Solžeņicins, ieslodzītais, trimdinieks, plaši pazīstams visā pasaulē vispirms jau ar savu nozīmīgāko darbu “Gulaga arhipelāgs”, kas tulkots vairāk nekā četrdesmit pasaules tautu valodās.

Aleksandrs Solžeņicins dzimis Krievijas dienvidu pilsētā Kislovodskā Ziemeļkaukāzā 1918. gada 11. decembrī armijas virsnieka un no turīgas zemnieku ģimenes nākušas mātes ģimenē.

1924. gadā ģimene pārcēlās uz Rostovu pie Donas, kur 1936. gadā Aleksandrs iestājās vietējās universitātes fizikas un matemātikas fakultātē, kuru absolvēja 1941. gadā. Tā paša gada oktobrī viņu vispārējās mobilizācijas kārtībā iesauca karadienestā. Pēc Kostromas artilērijas virsnieku skolas beigšanas Solžeņicins ieguva leitnanta pakāpi un tika nosūtīts uz fronti par baterijas komandieri. Dienesta laikā viņu paaugstināja par kapteini, un viņš tika apbalvots ar 2. pakāpes Tēvijas ordeni un Sarkanās zvaigznes ordeni. 1945. gada 9. februārī Vācijā Solžeņicins tika arestēts, jo kara cenzūra, kas caurskatīja visu armijas saraksti, konstatēja viņa vēstulēs visai kritiskus izteikumus par Staļinu. Solžeņicinu aizveda no Vācijas uz Maskavu. Tur 27. jūlijā viņam pēc Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 58. panta par pretpadomju aģitāciju un propagandu piesprieda 8 gadus ieslodzījumā pāraudzināšanas darba nometnē.

Sākumā Solžeņicins sodu izcietā vairākos zinātniski pētnieciskos institūtos, kur viss zinātnieku kolektīvs bija nokomplektēts no notiesātajiem matemātiķiem un fiziķiem. 1950. gadā viņš tika pārvests uz politieslodzīto nometni Kazahijā pie Steplaga ogļu raktuvēm. 1953. gada februārī Solžeņicins piespriesto sodu bija izcietis, un viņu kā politiski neuzticamu “uz mūžu” izsūtīja uz Džambulas apgabalu turpat Kazahijā. Pēc Staļina nāves 1956. gada 3. februārī Solžeņicins tika rehabilitēts, un tas viņam ļāva atgriezties Krievijā, taču kā bijušajam ieslodzītajam, ne Maskavā. Viņš sāka dzīvot netālu no Rjazaņas, vēlāk Rjazaņā un strādāja skolā par fizikas un matemātikas skolotāju.

PRIEKŠVārds

Pirmā Solžeņicina publikācija bija stāsts ar nosaukumu “Viena diena Ivana Deņisoviča dzīvē”, ko publicēja žurnāls “Novij Mir” 1962. gadā. Padomju Savienībā pēc N. Hruščova referāta par Staļina noziegumiem iestājās atkusnis, un šajā situācijā tas bija iespējams. Tā bija pirmā publikācija par ieslodzījuma vietu sistēmu. Stāsts izraisīja ļoti lielu lasītāju interesi un sajūsmu. To atbalstīja arī kompartijas augstākā vadība. Solžeņicins kļuva populārs visā PSRS teritorijā, un stāsts “Viena diena Ivana Deņisoviča dzīvē” tika izvirzīts Ļeņina prēmijai literatūrā, kas bija augstākais šāda veida apbalvojums. Taču viņam šo prēmiju nepiešķīra, jo kompartijas vadoņi ātri saprata, pie kā var novest šādas publikācijas, un Hruščova atkusnis beidzās. Sākās represijas pret inteliģenci un kultūras darbiniekiem. Šādos apstākļos Solžeņicina konflikts ar varu bija neizbēgams.

Pēc L. Brežņeva nākšanas pie varas, sākot ar 1965. gadu, Solžeņicins krita nežēlastībā. Viņa darbus nekur vairs npublicēja. Viņa privāto arhīvu konfiscēja. Taču Solžeņicins turpināja rakstīt kritisku publicistiku, kas tika izplatīta mašīnrakstā tā sauktajā pašapgādā (samizdatā) visā PSRS teritorijā un arī aiz tās robežām. 1969. gadā Solžeņicinu izslēdza no PSRS Rakstnieku savienības.

1970. gadā viņam tika piešķirta Nobela prēmija literatūrā, taču viņš uz apbalvošanas ceremoniju neieradās, jo baidījās, ka viņu neielaidīs atpakaļ Padomju Savienībā.

1972. gadā Rietumos angļiski tika izdots viņa romāns “Četrpadsmitā augusts”.

Solžeņicins pastāvīgi atradās Valsts drošības komitejas uzraudzības lokā. 1973. gada 23. augustā VDK aizturēja vienu no rakstnieka palīdzēm Elizabeti Voronansku. Pratināšanā vara uzzināja, kur atrodas viens no “Gulaga arhipelāga” manuskripta eksemplāriem. Atgriezusies mājās, viņa pakārās. Uzzinājis par notikušo, Solžeņicins nekavējoši publicēja “Gulaga arhipelāgu”. Pirmais sējums iznāca Parīzē, emigrantu izdevniecībā “IMKA Press” 1973. gada 28. decembrī. Padomju masu informācijas līdzekļos tika uzsākta masveida nomelnošanas kampaņa pret Solžeņicinu kā dzimtenes nodevēju.

1974. gada 12. februārī Solžeņicins tika arestēts, pasludināts par dzimtenes nodevēju, un viņam tika atņemta PSRS pilsonība. Jau nākamajā dienā viņš kopā ar ģimeni tika izraidīts no Padomju Savienības ar lidmašīnu uz Rietumvāciju (VFR). Tūlīt pat, 14. februārī, tika izdota pavēle par visu Solžeņicina darbu izņemšanu no grāmatnīcām un bibliotēkām. Tika iznīcināti visi žurnāli, kur vien bija iespiesta jebkāda Solžeņicina publikācija.

Sākumā Solžeņicins apmetās pie vācu rakstnieka Heinriha Bella, tad divus gadus padzīvoja Cīrihē Šveicē, pēc tam pārcēlās uz Vērmontu ASV. Tur viņš pabeidza “Gulaga arhipelāga” trešo sējumu.

1990. gada 16. augustā ar PSRS prezidenta M. Gorbačova dekrētu viņam tika atjaunota PSRS pilsonība, izvirzītās apsūdzības oficiāli atsauktas.

1991. gada 27. maijā Solžeņicins atgriezās savā dzimtenē Krievijā. Līdz pat mūža galam viņš aktīvi piedalījās valsts un sabiedriskajā dzīvē.

Aleksandrs Solžeņicins miris 2008. gada 3. augustā 89 gadu vecumā un apglabāts Donas klostera kapsētā Maskavā.

Aleksandra Solžeņicina galvenais darbs, ar kuru viņš kļuva populārs visā pasaulē, ir un paliek “Gulaga arhipelāgs”.

Termins “Gulags” pasaulē kļuva pazīstams pēc Solžeņicina darba “Gulaga arhipelāgs” publicēšanas ASV 1973. gadā. Tas atvasināts no krievu valodas un nozīmē “Labošanas darba nometņu un koloniju galvenā pārvalde” (Главное управление лагерей). Tā pastāvēja laika posmā no 1930. līdz 1960. gadam.

Taču pirmā šāda nometne tika izveidota jau 1923. gadā Solovku salās. No 1931. līdz 1933. gadam ar ieslodzīto darbaspēku tika izbūvēts Baltās–Baltijas jūras kanāls. Jaunas nometnes tika veidotas vietās ar bagātiem derīgo izrakteņu un kokmateriālu resursiem. Lielākie nometņu kompleksi bija Vorkuta (akmeņogles), Noriļska (niķelis un citi krāsainie metāli) un Kolima (zelts).

Lielā terora laikā 1937.–1938. gadā ieslodzīto skaits tuvojās diviem miljoniem. Sastāvs mainījās atbilstoši vēstures gaitai. 1960. gada 25. janvārī Gulaga organizācija oficiāli tika likvidēta. Tomēr ieslodzījuma nometnes pastāvēja līdz pat M. Gorbačova reformām 80. gadu beigās. Pēdējā nometne Perma-36 tika slēgta 1987. gada decembrī.

Visa Gulagā ieslodzīto traģēdija tad arī plaši un vispusīgi aprakstīta Solžeņicina darba “Gulaga arhipelāgs” trijos sējumos, kas veido vienotu veselumu un ko autors pats nodēvējis par literārās izpētes mēģinājumu.

Materiālus savam darbam Solžeņicins sāka vākt jau 1958. gadā. Pēc stāsta “Viena diena Ivana Denisoviča dzīvē” autors saņēma milzīgu vēstuļu plūsmu no bijušajiem ieslodzītajiem un viņu vēl dzīvi palikušajiem ģimenes locekļiem. Viņš min 227 cilvēku uzvārdus, kuru atmiņas un piedzīvoto viņš izmantojis savā grāmatā.

Ne mazums ieslodzīto nokļuva Gulagā pēc Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 58. panta, kas saturēja 17 apakšpunktus. Visvairāk pielietotais no

PRIEKŠVārds

tiem ir 10. apakšpunkts, kas skan šādi: propaganda vai aģitācija, kas aicina gāzt, graut vai vājināt padomju varu un veikt kontrrevolucionārus noziegumus. 12. apakšpunkts – neziņošana. Formulējumi bija tik izplūduši, ka varēja tiesāt par jebko.

Tomēr varasvīriem dažkārt nebija vajadzīgi nekādi panti. Viens piemērs, kas raksturo tālaika varasvīru neierobežoto patvaļu, pastāstot, kādu likteni piedzīvoja 20. gs. 30.–40. gadu populārākā teātra un kinoaktrise Tatjana Okuņevska.

Viņas kinozvaigznes ceļš aizsākās 1934. gadā. Taču Okuņevska bija ne vien populāra, bet arī viena no skaistākajām padomju kinoaktisēm, un tāpēc viņai bija daudz pielūdzēju, to skaitā pat Dienvidslāvijas maršals Josifs Brozs Tito, kurš aicināja viņu uz dzīvi Horvātijā un pat apsolīja uzcelt viņai kinostudiju. Viņa piedāvājumu noraidīja.

Okuņevskas pielūdzēju vidū bija arī tālaika PSRS valsts drošības ministrs Viktors Abakumovs. Kādā pieņemšanā viesnīcā viņš mēģināja viņu noskūpstīt, taču viņa iecirta viņam plīķi sejā. Tiesa, patiesībā viņa nezināja, kas ir šis cilvēks. Taču tas viņai maksāja dārgi. Viņa tika arestēta. Aresta laikā viņai parādīja vien zīmīti, kas saturēja dažus vārdus: “Jūs tiek at arestēta. Abakumovs.” Pants mums jau zināmais – 58.10. Tas bija ļoti vienkārši, vēl jo vairāk tāpēc, ka viņas tēvs bija karojis monarhistu pusē, un līdz ar to viņa bija “tautas ienaidnieka meita”.

Pēc 13 mēnešiem vieninieka kamerā, kur viņu bezgalīgi pratināja un arī sita, Okuņevsku atveda uz Abakumova kabinetu. Kad viņš centās Okuņevsku apkampt, viņa atkal iecirta viņam plīķi sejā. Šoreiz cena bija augstāka – 10 gadi Gulagā.

Pēc četriem gadiem viņa atgriezās Maskavā, arī teātrī. Viņai deva otršķirīgas lomas, arī kā kinoaktrisei viņai panākumu nebija, un bijušo slavu viņa tā arī nekad vairs neatguva.

“Gulaga arhipelāga” publicēšana Rietumos bija kā bumbas sprādziens ne vien Padomju Savienībā, kur tas izplatījās nelegāli, bet it īpaši Rietumu lasītāju apziņā. Ilgi slēptais nu bija izgaismots. Tā bija pirmā nagla komunisma zārkā.

Līdz “Gulaga arhipelāga” nākšanai klajā valdija uzskats, ka represiju nometņu sistēma radās Staļina laikā, bet Solžeņicina publikācija parādīja, ka represijas aizsākās jau Ļeņina laikā. Tieši Ļeņins jau 1918. gada ziemā pēc eseru sacelšanās apspiešanas izvirzīja ideju par nometnēm, un pirmie

ieslodzītie bija eseri, kas, tāpat kā visas citas politiskās partijas, tika iznīcināti, un Krievijā nodibināta vienpartijas sistēma, kas pastāvēja līdz pat PSRS sabrukumam, kad M. Gorbačovs paziņoja par Padomju Savienības komunistiskās partijas likvidāciju.

Staļina laikā represijas sasniedza savu kulmināciju, un nometnēs ieslodzīto cilvēku likteņi pilnā mērā atspoguļoti Solžeņicina trīs grāmatās par gulagu.

“A. Solžeņicina darbs “Gulaga arhipelāgs” kļuva par hrestomātiju visiem nevardarbīgās (civilās) pretošanās gara darbiniekiem pret PSRS komunistisko sistēmu ne tikai Krievijā, bet arī Latvijā un ārzemēs. Šī grāmata sagrāva stipro Francijas komunistisko partiju un ietekmēja Rietumu demokrātijas uzvaru pret krievu totalitāro komunisma diktatūru Aukstajā karā,” rakstīja profesors, Dr. hab. hist. Heinrihs Strods.

Krievu rakstnieks Boriss Akuņins jau pēc PSRS sabrukuma rakstīja:

“Padomju Savienība sākās ar grāmatu, ko sarakstīja Kārlis Markss, un beidzās, pateicoties Solžeņicina grāmatai “Gulaga arhipelāgs”.”

Mūsdienu Krievijā Aleksandra Solžeņicina darbs “Gulaga arhipelāgs” ir iekļauts obligātajā skolas programmā, kas vērtējams pozitīvi. Tomēr vienlaikus šibrīža Krievijai ir raksturīga komunistiskā režīma represiju pieklusēšana un dažādo ierobežojumu noteikšana vēstures pētniecībā. Puspatiesību un atklātu melu plūdu pieaugums masu informācijas līdzekļos padara vēl nozīmīgāku “Gulaga arhipelāga” publikāciju kā vēsturiskās patiesības atspoguļotāju.

Grāmata latviešu valodā tulkota no 1989. gadā krievu valodā iznākušā pirmizdevuma Solžeņicina dzimtenē Krievijā, kurā autors izdarījis pēdējos labojumus.

Tulkojuši Rakstnieku savienības tulkošanas sekcijas biedri. Komentārus rakstījis tulkotājs un žurnālists Hugo Rukšāns, kurš labi pazina šo laikmetu. Katrā no septiņām daļām skaidroti tajā esošie jēdzieni un nosaukumi. Turpmākajās daļās tie neatkārtojas.

Grāmatas izdošana līdz šim kavējusies finansiālu apstākļu dēļ. Šobrīd to laiž klajā “Zvaigzne ABC”, tādējādi dzēšot visu grāmatizdevēju parādu latviešu lasītājam. Par to paldies “Zvaigznes ABC” darbiniekiem un it īpaši tās vadītājam Vijai Kilblokai. Lasītāji to novērtēs.

Pagājuši jau vairāk nekā 30 gadi kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas. Ir izaugusi jauna paaudze, kura ir orientēta uz Rietumu civilizācijas un

PRIEKŠVārDS

demokrātijas vērtībām un kurai sveša totalitārā komunistiskā iekārta. Un tāpēc vēl jo vairāk šī grāmata šodien ir aktuāla un vajadzīga mūsu sabiedrībai.

Latviski klajā laistas arī Aleksandra Solžeņicina grāmatas “Vēža palāta” (2006. g.) un “Divsimt gadu kopā” (2007. g.).

2021

Dr. hist. Raimonds Inķis

*Veltīju visiem tiem,
kuriem nelaikā partrūka dzīve
un kuri nevar vairs neko pastāstīt.
Un lai viņi man piedod,
ka es visu neredzēju,
visu neatcerējos,
visu nenoskārtu.*

Šķiet, tūkstoš deviņi simti četrdesmit devītajā gadā es un mani draugi pamanījām kādu ievēribas vērtu rakstu Zinātņu akadēmijas žurnālā “Priroda”. Tur bija sīkiem burtiem iespiests, ka, veicot izrakumus Kolimas upes krastos, zemē nejauši atrasta ledus “lēca”, tālā senatnē sasalusi ūdens plūsma ar tajā pirms vairākiem desmitiem tūkstošu gadu iesalušām dzīvnieku fosilijām. Zivis, varbūt tritoni, pēc mācītā korespondenta liecinājuma, saglabājušās tik svaigas, ka visi, kas tur bijuši klāt, tās, no ledus izcirstas, tūdaļ ar lielu kāri apēduši.

Šā žurnāla skaitliski nedaudzie lasītāji droši vien bija pārsteigti, ka tik ilgi ledū saglabājusies ēdama zivs. Bet nez vai kāds spēja aptvert šajos aiz neuzmanības pasacītajos vārdos to īsteno milzumdziļo saturu?

Mēs to tūdaļ pat sapratām. Mēs sīki un skaidri redzējām visu, kas noticis: kā klātesošie trakā steigā skalda ledu, kā, kaitēdami ihtioloģijas zinātnes cildenajām interesēm, viņi, cits citu ar elkoņiem atgrūzdami, atskalda tūkstošiem gadu vecas gaļas gabalus, stiepj tos uz ugunskuru, atkausē un remdina badu.

Mēs to sapratām tāpēc, ka paši piederējām pie tādiem, *kas tur bijuši klāt*, pie tās pasaulē unikālās varenās zeku¹ cilts, kas vienīgā spēja *ar kāri* apēst tritonu.

Bet Kolima bija vislielākā un visievērojamākā sala, pats dzīves skarbuma pols šajā dīvainajā Gulaga² zemē, kas ģeogrāfiski sadrumstalota kā arhipelāgs, bet psiholoģiski monolīta kā kontinents, – gandrīz neredzamā, gandrīz vai ar maņām nesajūtamā zemē, kuru tad arī apdzīvoja zeku tauta.

Šā Arhipelāga zemes strēmeles sašķēla un izraibināja kādu citu, tam apkārt esošu zemi, iegrāzās tās pilsētās, gūlās pāri to ielām, tomēr dažs labs to pat nejuta, daudzi citi bija kaut ko pa ausu galam dzirdējuši, un vienīgi tiem, kas tur paši nokļuvuši, bija zināms viss.

Bet viņi klusēja, it kā būtu Arhipelāga salās zaudējuši valodu.

Mūsu vēstures pēkšņā pavērsiena situācijā kāds nieks par šo Arhipelāgu tagad ir kļuvis atklātībai pieejams. Bet tās pašas rokas, kas bija mūsu rokām uzlikušas dzelžus, šobrīd jau stiepj izlīgumam plaukstas: “Hē, nevajag!... Nevajag rakņāties pagātnē!... Kas bijušo piemin, tam aci būs izraut!” Taču sakāmvārds beidzas tā: “Bet kas to aizmirst – tam jāizrauj abas.”

Rit gadu desmiti un izdzēš bez pēdām pagātnes brūces un rētas. Tikmēr dažas salas jau sākušas grīloties, izšķīdušas, aizmirstības polārā jūra tām jau skalojas pāri. Un kādreiz nākamajā gadsimtā šis Arhipelāgs, tā gaisotne un tā iemītnieku kauli, ledus “lēcā” iesaluši, liksies tikpat neiedomājami kā tritons.

Es neuzdrikstētos rakstīt Arhipelāga vēsturi: neesmu lasījis dokumentus. Bet vai kāds kādreiz dabūs tos lasīt?... Tiem, kuri negrib, *ka atceras*, bija (un būs arī vēl turpmāk) pietiekami daudz laika, lai visus šos dokumentus līdz pēdējam iznīcinātu.

Savas dzīves vienpadsmit tur aizvadītajos gados, neuztverot tos tikai kā apkaunojumu, kā ar lāstu apkrautu murgu, esmu gandrīz vai iemīlējis šo kroplīgo pasauli, turklāt laimīgas nejaušības dēļ tagad kļuvis par uzticības personu daudziem vēlākos gados vāktiem dzīvesstāstiem un vēstulēm – es varbūt ļaušu arī nākamajam laikam nogaršot gan kādu asaku, gan arī gaļu. Turklāt pat īstu gaļu, pat vēl dzīvu tritonu.

Šajā grāmatā nebūs ne izdomātu cilvēku, ne izdomātu notikumu. Cilvēkiem un vietām ir doti to īstie vārdi un nosaukumi. Ja tiek uzrādīti vienīgi sākuma burti, tad tikai personisku apsvērumu dēļ. Un, ja vārda vispār nav, tad tikai tāpēc, ka tas pagaisis cilvēkiem no atmiņas, – tomēr viss, kas noticis, ir noticis tieši tā.

Šo grāmatu uzrakstīt nebūtu bijis viena cilvēka spēkos. Līdzās visam tam, ko pats esmu pārcietis, saglabājis atmiņā, pats dzirdējis un redzējis, un iznesis no Arhipelāga, materiālu šīs grāmatas uzrakstīšanai ar saviem nostāstiem, atmiņām un vēstulēm man sarūpējuši –

(seko 227 cilvēku vārdi).

Es te personiski neizteikšu viņiem pateicību: šis ir mūsu kopīgiem spēkiem celts pieminekļis visiem, kas nomocīti un kam laupīta dzīvība.

Bet no viņiem īpaši gribas pieminēt tos, kuri pielikuši daudz pūļu, man palīdzēdami, lai šī grāmata būtu nodrošināta ar vajadzīgajiem bibliogrāfiskajiem datiem gan no tām grāmatām, kas šobrīd sameklējamas bibliotēku fondos, gan no tādām, kas sen jau izņemtas no apgrozības un iznīcinātas, tā ka vajadzēja krietni vien papūlēties, lai atrastu kaut kur kādu saglabājušos eksemplāru; bet jo vairāk būs pieminēt tos, kas palīdzēja grūtā brīdī šo manuskriptu noslēpt un vēlāk pavairot.

Taču nav vēl pienācis laiks, kad es drīkstētu nosaukt šo cilvēku vārdus.

Vecajam Solovku ieslodzītajam Dmitrijam Petrovičam Vitkovskim būtu vajadzējis kļūt par šīs grāmatas redaktoru. Taču puse mūža, aizvadīta *tur* (“Puse mūža” – tāds virsraksts ir arī viņa soda nometnes memuāriem), bija par iemeslu tam, ka viņu pāragri ķēra trieka. Jau zaudējis valodu, viņš vēl paguva izlasīt dažas pabeigtās nodaļas, lai pārliecinātos, ka nekas nav ticis noklusēts.

Turklāt, ja mūsu zemē vēl ilgi neatspīdēs brīvības saule, tad pati šīs grāmatas lasīšana un izplatīšana būs saistīta ar lielām briesmām, tālab man arī nākamā lasītāja priekšā ir pateicībā jānoliec galva viņu, bojā aizgājušo, vārdā.

Kad es 1958. gadā sāku rakstīt šo grāmatu, man vēl nebija zināmi neviena autora memuāri, nedz daiļdarbi par soda nometņu dzīvi. Darbu turpinādam, līdz 1967. gadam biju jau pamazām iepazinies ar Varlama Salamova “Kolimas stāstiem”, kā arī ar D. Vitkovska, J. Ginzburgas, O. Adamovas-Slizbergas atmiņām, uz kurām es sava vēstījuma gaitā jau balstos kā uz visiem zināmiem literāriem faktiem (un kaut tie kādreiz par tādiem arī kļūtu).

Paši to nevēlēdamies, pat pret savu gribu, šai grāmatai neatsveramu materiālu, daudz nozīmīgu faktu, pat skaitļus un piedevām gaisu, ko tur elpojām, mums saglabājuši: čekists M. J. Sudrabs-Lācis; N. V. Kriļenko, kas ilgu gadu bijis par valsts galveno prokuroru; viņa darba turpinātājs A. J. Višinskis ar saviem rokaspuīšiem juristiem, no kuriem īpaši atzīmējama I. L. Averbaha.

Šai grāmatai materiālu gādājuši arī tie trīsdesmit seši padomju rakstnieki ar Maksimu Gorkiju priekšgalā, par Baltās jūras kanālu uzrakstītās kaunpilnās grāmatas autori, kas krievu literatūrā pirmo reizi cildinājuši vergu darbu.

P I R M Ā D A Ļ A

CIETUMA INDUSTRIJA

Diktatūras laikmetā, būdami ciešā ienaidnieku ielenkumā, mēs dažkārt esam bijuši nevajadzīgi mīksti, nevajadzīgi labestīgi.

Kriļenko runa Rūpniecības partijas tiesas prāvā

1. nodaļa

APCIETINĀŠANA

Kā ļaudis nokļūst šajā noslēpumainajā Arhipelāgā? Ik stundu turp lido lidmašīnas, peld kuģi, aizdārd vilcieni, taču nav neviena uzraksta, kas norādītu, uz kuriem tie dodas. Un biļešu kasieri, tāpat arī Sovtūrista un Intūrista³ aģenti brīnītos, ja jūs prasītu viņiem biļeti uz turieni. Nedz par Arhipelāgu pašu, nedz par kādu no tā neskaitāmajām salām viņi neko nezina, itin neko nav dzirdējuši.

Tos, kuri dodas ceļā, lai kļūtu par Arhipelāga pārvaldītājiem, uz turieni sūta Iekšlietu ministrijas (IeM) skolas.

Tos, kuri brauc Arhipelāgu apsargāt, iesauc dienestā kara komisariātos.

Bet tiem, kas dodas turp, tāpat kā mēs ar jums, lasītāj, lai nomirtu, ir viens vienīgais un obligātais ceļš – tikt apcietinātiem.

Apcietināšana!! Varbūt pateikt, ka tas ir lūzuma punkts visā jūsu dzīvē? Ka jūs ir ķēris tiešs zibens trāpījums? Ka tas rada tik lielu dvēseles satricinājumu, ar kuru dažs netiek galā un sajūk prātā?

Visumam ir tieši tik daudz atsevišķu centru, cik dzīvu būtņu tajā. Ikviens no mums ir Visuma centrs, un pasaule sabrūk drupās tajā brīdī, kad kāds jums šņācošā balsī pasaka: "*Jūs esat apcietināts!*"

Ja jau *jūs* esat apcietināts, tad nez vai kaut kas pēc šīs zemesrīces vēl palicis nesadragāts.

Bet, kad apstulbotais prāts nespēj vairs šo pēkšņi sagruvušo pasauli apjēgt, visrafinētākie no mums, tāpat kā visvientiesīgākie, neraugoties uz dzīvē gūto pieredzi, šajā brīdī nespēj izmocīt no sevis neko vairāk kā vienīgi:

– Vai mani?? Par ko?? –

šo jautājumu, kas jau miljoniem reižu ticis atkārtots pirms mums, tomēr palicis bez atbildes.

Apcietināšana – tas ir acumirkļīgs iznīcinošs pārsviediens, pārmetiens, pārbīde no viena stāvokļa citā.

Pa dzīves garo likloču ielu mēs esam laimīgi traukušies, bet varbūt arī, juzdamies nelaimīgi, vilkušies garām kaut kādiem žogiem, žogiem, žogiem – gan no satrunējuša koka, gan no stampāta māla, gan no ķieģeļiem, betona, čuguna celtiem iežogojumiem. Mums pat prātā nenāca, kas aiz tiem atrodas. Mēs nepapūlējāties tiem palūkoties pāri, sākt domāt – nez kas gan tur īsti ir? –, bet tieši tur sākās Gulaga zeme, gluži līdzās, tikai pāris metru no mums. Un mēs vēl nepamanām šajos žogos neskaitāmās blīvi noslēdzošās, labi maskētās durtiņas, vārtnus. Visi, visi šie vārtni ir ierīkoti mums! – un, paskat, cik ātri atveras tie liktenīgie, tie vieni, un četras koptas vīriešu rokas, kas nav radušas strādāt, toties ir varen krampīgas, sagrābj mūs aiz kājas, aiz rokas, aiz apkakles, aiz cepures, aiz auss, velk iekšā kā maisu, bet vārtnus, tos vārtnus uz mūsu līdzšinējo dzīvi, aizcērt ciet uz mūžu.

Viss. Jūs esat apcietināts!

Un jūs nejdzat atbildēt ne-ko-o ci-i-tu kā tikai to nevarīgā jēra blējienu:

– Vai ma-a-ni? Par ko-o??...

Tāda, lūk, ir šī apcietināšana: šis zibens uzplaiksnījums, no kura apzīlbt acis, un pērkona spēriens, pēc kura pašreizējais mirklis ir pēkšņi kļuvis par pagātni un neiespējama – par pilntiesīgu īstenību.

Un tas ir viss. Un neko vairāk jūs nespējat apjēgt pirmajā stundā, pat pirmajā diennaktī ne.

Vēl jums izmisumā uz brīdi pamirgo tāds kā māņu mēnestiņš cirka arēnā: “Ir notikusi kļūda! Gan jau noskaidros!”

Viss pārējais, kas saistās ar vispārpieņemto un pat literatūrā aprakstīto priekšstatu par apcietināšanu, turpmāk tiks vākts un kārtots ne vairs jūsu jucekļīgajā apziņā, bet jūsu ģimenes un dzīvokļa kaimiņu atmiņā.

Naktī noskan spalgs zvans vai uzstājīga klaudzināšana pie durvīm. Zābakus nenoslaucījuši, iekšā braši iesoļo možie operatīvā dienesta vīri. Viņiem aiz muguras pārbiedētais šurp atdzītais liecinieks. (Kālab šis liecinieks – par to upurim domāt trūkst drosmes, to nesaprot arī paši operatīvie vīri, taču instrukcija to paredz, un viņam visu nakti būs sēdēt, bet no rīta pielikt klāt savu parakstu. Un arī no gultas pēkšņi izrautajam lieciniekam tā ir tīrā mocība – iet ik nakti, lai palīdzētu apcietināt savus kaimiņus un paziņas.)

Tradicionālā apcietināšana – tās vēl ir drebošas rokas, kuras pūlas savākt aizvedamajam to, kas tam visnepieciešamākais: kādu pāri veļas, gabaliņu ziepju, kaut ko ēdamu, – jebšu neviens nezina, kas vajadzīgs, kas atļauts un ko labāk vilkt mugurā, bet operatīvie jau steidzinādami sauc: “Neko nevajag. Tur dod ēst. Tur ir silti.” (Tīrie meli. Bet steidzina, lai iebaidītu.)

Tradicionālā apcietināšana – tā ir stundām ilga svešas, žēlastību nepazīstošas spaidu varas saimniekošana dzīvoklī pēc tam, kad apcietinātais, nabags, jau aizvests. Visu lauž, plēš, met, rauj nost no sienām, sviež no skapjiem un galdiem lejup, purina, izbārsta, saplosa, samet kaudzē uz grīdas, kur tas viss, zem zābakiem sabradāts, lūst. Un, kamēr turpinās kratīšana, pasaulē nav vairs nekā svēta! Kad apcietināja lokomotīves mašīnistu Inošinu, istabā stāvēja zārčiņš ar nupat nomirušo bērniņu. *Tieslietu kadri* izmeta bērnu no zārčiņa, meklēja arī tur. Arīdzan slimos sviež ārā no gultas un raisa, nost apsējus*. Un kratīšanas brīdī nekas netiek uzskatīts par bezjēdzīgu. Kolekcionāram Četveruhinam atņēma “tik un tik lapu ar cara reskriptiem” – ieskaitot reskriptu par kara izbeigšanu pret Napoleonu un par Svētās Savienības izveidošanu, kā arī baznīcas aizlūgumu 1830. gada holeras sērgas laikā. Mūsu lielākajam Tibetas vēstures speciālistam Vostrikovam konfiscēja ārkārtīgi vērtīgos senos Tibetas rokrakstus (un nelaiķa skolnieki tos tikai pēc trīsdesmit gadiem ar lielām pūlēm izrāva no VDK⁴ rokām!). Apcietinot orientālistu Ņevski, tika savākti tangutu rokraksti (bet pēc divdesmit gadiem par to atšifrēšanu viņam pēc nāves piešķīra Ļeņina prēmiju). Kargeram izputināja Jeņisejas ostjaku arhīvu, aizliedza viņa paša radīto rakstību un ostjaku ābeci – un tautiņa palika bez savas rakstības. Skolotu ļaužu valodā tas nav tik kodolīgi izsakāms, toties tauta par kratīšanām saka: *meklē to, kas nemaz nav nolikts*.

Konfiscēto aizved, bet citreiz liek apcietinātajam pašam nest – piemēram, Ņina Aleksandrovna Paļčinska dabūja stiept uz muguras maisu ar sava nelaiķa vīra, vienmēr darbīgā, izcilā Krievzemes inženiera, papīriem un vēstulēm, lai pēc tam tas viss tiktu iegrūsts *viņiem* rīklē – uz neatdošanu, uz mūžu.

Bet tiem, kas pēc apcietināšanas palikuši mājās, kā aste velkas pakaļ izvandīts, sapostīts dzīves ceļš. Un viņi pūlas iet un nodot pienesumu. Taču no visiem lodziņiem skan rējieni: “tāds nav sarakstos ievests!”, “tāda te nav!”.

Turklāt drūmajās Ļeņingradas dienās pie šāda lodziņa nācās piecas dienaktis drūzmēties rindā. Un varbūt tikai pēc pusgada vai gada apcietinātais pados kādu zīmi pats vai arī pienāks strupa atbilde: “Bez tiesībām sarakstīties.” Tas jau nozīmē, ka uz mūžīgiem laikiem. “Bez tiesībām sarakstīties” – tas nozīmē gandrīz to pašu, ko – nošauts.

* Kad 1937. gadā demolēja doktora Kazakova institūtu, traukus ar viņa izgudrotajiem *lizātiem* “komisija” sadauzīja, kaut gan uz kruķiem lēkājušie invalīdi un izdziedētie lūdza saudzēt šīs brīnumzāles. (Pēc oficiālās versijas lizāti tika pieskaitīti pie indēm – un vai tāpēc vien tos nebūtu derējis saglabāt kā lietisku pierādījumu?)

Vārdu sakot, “mēs dzīvojam nolādētā laikā, kad cilvēks pazūd bez vēsts un vistuvākie, sieva un māte .. gadiem ilgi nezina, kas ar viņu noticis”. Vai nav pareizi sacīts, ko? To 1910. gadā rakstījis Leņins savā nekrologā Babuškinam. Tikai pateiksim skaidri: Babuškins veda kravu ar ieročiem, gatavojot sacelšanos, tajā reizē viņš arī tika nošauts. Viņš zināja, ar ko riskē. To nevar teikt par tādiem izmēģinājuma trusīšiem, kādi bijām mēs.

Lūk, tādu mēs iedomājamies apcietināšanu.

Un patiešām – te aprakstītais apcietināšanas veids nakts laikā pie mums iecienīts tālab, ka tam ir savas nozīmīgas priekšrocības. Visi, kas ir dzīvoklī, šausmās sastingst, tiklīdz pie durvīm atskan pirmie klauvējieni. Apcietināmais ir izrauts no siltas guļvietas, viņš, vēl isti nepamodies, jūtas bezpalīdzīgs, nespēj vēl neko aptvert. Tad, kad apcietināšana tiek izdarīta naktī, operatīvajiem ir pārsvars spēka ziņā: vairāki bruņoti vīri pret to vienu, kas vēl pogā ciet bikses; var cerēt, ka pa to laiku, kamēr apcietinātais gatavojas ceļam un notiek kratīšana, pie ārdurvīm nebūs jau salasījies upura iespējamo aizstāvju pulks. Mierīga pakāpenība, kad vispirms ierodas vienā dzīvoklī, pēc tam otrā, rīt trešajā un ceturtajā, ļauj pareizi izmantot operatīvo darbinieku kadrus un iespundēt cietumā daudzkārt lielāku pilsētas iedzīvotāju skaitu, nekā ir viņu pašu, šo operatīvo.

Turklāt apcietināšanai nakts laikā ir vēl tā priekšrocība, ka ne blakusmāju iemītnieki, ne tie, kas pilsētas ielās, neredz, cik cilvēku naktī tiek aizvests. Var gan sabiedēt tuvākos kaimiņus, bet patālāk esošos tas neskar. Liekas, ka nekā tāda vispār nav bijis. Pa to pašu asfalta ceļu, pa kuru naktī šaudījušās “melnās bertas”⁵, dienā soļo jaunā audze ar karogiem un ziedu pušķiem un bezbēdīgi dzied.

Bet tiem, *kuri laudis ņem ciet*, kuriem bez apcietināšanas nav cita darba, kuriem apcietināto pārbīlis nešķiet nekas jauns un ir pat kļuvis apnicīgs, – viņiem izpratne par apcietināšanu ir krietni vien plašāka. Viņiem pastāv solīda teorija; nebūsim naivi, ka tādas nav. Mācība par apcietināšanām ir jo nozīmīga nodaļa vispārējā cietummācības kursā; tā balstīta uz pamatīgas sabiedriskās teorijas. Apcietināšanas ir iedalāmas pēc to pazīmēm: nakts un dienas, apcietināšanas dzīvesvietā, darbavietā, ceļojuma laikā; primāras un atkārtotas, individuālas un grupveida. Apcietināšanas iedala arī pēc to nepieciešamās pārsteiguma pakāpes, pēc pretošanās spēka (kaut gan ir bijuši desmitiem miljonu gadījumu, kad pretošanās nebija gaidāma un tā vispār nenotika). Apcietināšanas var iedalīt pēc tā, cik nopietni izdarāma

kratīšana; pēc tā, vai būs nepieciešams konfiscēto mantu apraksts, istabu vai dzīvokļa aizzīmogošana; pēc tā, vai būs nepieciešams tūdaļ pēc vīra apcietināt arī tā sievu, bet bērnus nogādāt bērnunamā vai arī visu atlikušo ģimeni nolemt izsūtīšanai, varbūt paredzēts arī apcietinātā vecākus nosūtīt uz soda nometni.

Un tad vēl ir tāda īpaša Mācība par kratīšanu. (Arī man palaimējies izlasīt brošūru, kas paredzēta neklātienē studentiem juristiem Alma-Atā.) Tur īpaši cildina juristus, kas kratīšanas gaitā nav bijuši kūtri pārcilāt divas tonnas kūsmēslu, sešus kubikmetrus malkas, divus vezumus siena, attīrīt veselu piemājas zemīti no sniega, izlauzt krāsniņķieģeļus, izgrābt atkritumu bedres, pārbaudīt atejas podus, pārmeklēt suņu būdas, vistu kūtiņas, strazdu būriņšus, atārdīt matračus, noraut no miesām tur uzlīmētos plāksterus, pat izraut metāla zobus, meklējot dokumentu mikrokopijas. Studentiem tiek silti ieteikts jau sākumā izdarīt personas pārmeklēšanu un beigās to atkārtot (var gadīties, ka pārmeklējamais no atrastā pēkšņi ir atkal ko pievācis), turklāt atgriezties tajā pašā vietā vēlreiz, tikai citā dienas stundā – un izdarīt pārmeklēšanu no jauna.

Kas nu ir, tas ir, bet apcietināšanas ir ļoti daudzveidīgas. Irma Mendele, ungāriete, bija reiz Kominternē (1926. gads) iegādājusies divas biļetes uz Lielo teātri, pašās pirmajās rindās. Izmeklētājs Klegels notēlojis pielūdžēju, un viņa to uzaicinājusi sev līdzī. Visu izrādes laiku viņi apmainījušies ar laipnībām, bet pēc izrādes viņš to aizvadījis... pa vistsaināko ceļu uz Lubjanku⁶. Un, ja 1927. gada jaukā jūnija dienā Kuzņeckijmosta ielā skaisto Annu Skripņikovu, meiču ar apaļiem vaigiem un gaišbrūnu matu pīnēm, kura nupat sev nopirkusi tumšzilu audumu kleitai, kāds jauns siržu lauzējs iesēdina ormaņa ratos (bet ormanis jau visu sapratis un rāda šķērsmu ģīmi: *Orgāni* nav tie, kas viņam samaksās), tad ziniet, ka šī nav divu milētāju tikšanās, bet arī tā pati apcietināšana: viņi tūdaļ nogriezīsies uz Lubjankas pusi un ieripinās vārtu melnajā rīklē. Un, kad (pēc divdesmit diviem gadiem, arī pavasarī) otrā ranga kapteinis Boriss Burkovskis baltos formas svārkos, ar dārgu odekolonu sasmaržojies, pērk savai mīļotajai torti, nemēģiniet apzvērēt, ka šo torti saņems meiča, jo to ar nažiem sagraizīs kratītāji, iekams otrā ranga kapteinis būs torti ienesis pirmo reizi savā mūžā cietuma kamerā. Nē, pie mums nekad nav noniecināta arī apcietināšana gaišā dienas laikā, tāpat apcietināšana ceļojumā un apcietināšana ielas burzmā. Bet viss tiek nostrādāts bez kļūmes, un – cik apbrīnojami! – upuri paši, palīdzēdami

operatīvajiem, uzvedas cik vien iespējams rātņi, lai dzīvie neredzētu, kā iet bojā tas, kurš nolemts nāvei.

Ne jau ikkatru iespējams apcietināt paša mājās, pirms tam pieklauvējot pie durvīm (bet, ja klauvē, tad klauvētājs ir “namu pārvaldnieks” vai “pastnieks”), ne jau ikkatru var apcietināt darbā. Ja apcietināmajam varētu būt kaut kas ļauns aiz ādas, tad viņu izdevīgāk apcietināt neparastā situācijā tad, kad viņš atrodas prom no ģimenes, no darbabiedriem, no domubiedriem, no slepenas glabātavas: viņam nav atļauts pagūt kaut ko iznīcināt, noslēpt, nodot citam. Augsta ranga armijas vai partijas vīrus dažkārt vispirms iecēla jaunā amatā, pieripināja salonvagonu, bet pa ceļam apcietināja. Kāds plašākām aprindām nepazīstams parasts mirstīgais, masveida arestu pārbiedēts un jau veselu nedēļu jutis sava priekšnieka nelaižno skatienu, – pēkšņi tiek izsaukts uz vietējo komiteju, kur viņam laipnā kārtā pasniedz ceļazīmi uz sanatoriju Sočos, Trusītis saviļņots – tā tad viņa bailes ir izrādījušās veltas. Viņš pasaka paldies, viņš priecīgs steidzas mājup, lai sakravātu ceļasomu. Līdz vilcienam divas stundas, viņš rāj sievu, ka tā tūlājas. Un tad jau ir dzelzceļa stacija! Vēl ir laiks. Uzgaidāmajā telpā vai pie letes, kur pārdod alu, viņu uzrunā simpātisks jauneklis: “Vai tad jūs mani nepazīstat, Pjotr Ivanič?” Pjotrs Ivaničs nezina, ko atbildēt. “Liekas, ka ne, kaut gan...” Jauneklis ir pati laipnība: “Nu kā tad tā, nu kā tad tā, es jums atgādināšu...” – un ar cieņu paklanās Pjotra Ivaniča Rievas priekšā: “Vai jūs neiebildisiet, ja es jūsu laulāto draugu tikai *uz mazu brītiņu*...” Laulātā draudzene neiebilst, svešais, paņēmis Pjotru Ivaniču zem rokas, to aizved – un uz visiem laikiem vai vismaz uz desmit gadiem!

Bet ļaudis stacijā drūzmējas – un itin neko nemana... Pilsoņi, jūs, kam patīk ceļot! Lieciet aiz auss, ka ikvienā prāvākā dzelzceļa stacijā ir VPR⁷ nodaļa un vairākas kameras.

Ši viltus paziņu uzmācība ir tik neatvairāma, ka cilvēks, kas nav iepazinis nometņu vilku likumus, to nav spējīgs atvairīt. Tikai nedomājiet, ka jūs, būdams Amerikas vēstniecības darbinieks, teiksim, saukts par Aleksandru Dolganu, nevarētu tikt apcietināts gaišā dienas laikā Gorkija ielā netālu no Centrālā telegrāfa. Jums nepazīstams draugs laužas ļaužu burzmai cauri pie jums, rokas, gatavas sakampt, plaši ieplestas. “Sa-a-ša!” viņš nekaunas pilnā balsī kliegt. “Draudziņ, tik ilgi neredzēts?!... Nu, paiesim malā, lai nemaisāties citiem pa kājām.” Bet malā, cieši pie ietves, tobrīd jau pieripo pobjeda... (Pēc dažām dienām TASS visos laikrakstos sašutis ziņos, ka kompetentām aprindām par Aleksandra Dolgana pazušanu nekas nav zināms.) Un kas tur

par brīnumu? Tādas apcietināšanas mūsu veiklie zēni ir veikuši ne vien Maskavā, bet pat Briselē (tā ticis apcietināts Žora Bļednovs).

Un tas ir Orgānu nopelns, ka laikos, kad oratoru runas, lugas teātrī un dāmu modes šķiet kā no konveijera nākušas, arestos panākta liela daudzveidība. Jūs pie ieejas rūpnīcā, pēc tam kad esat uzrādījis savu caurlaidi, paved sānis – un jūs esat apcietināts; jūs paņem no kara slimnīcas ar 39 grādu augstu temperatūru (Ansi Bemšteinu), un ārsts neko neiebilst (lai tik viņš pamēģina!) pret to, ka jūs paņem; jūs aizved tieši no operācijas galda, kad jums operē kuņģa čūlu (N. M. Vorobjovs, novada tautas izglītības nodaļas inspektors, 1936. gads), un asinīm noplūdušu, pusdzīvu ievēl kamerā (Karpuniča atmiņas); jūs (Nadja Levitska) pūlaties panākt tikšanos ar savu notiesāto māti, jums tas tiek atļauts! – bet aiz visa tā slēpjas konfrontēšana un apcietināšana! Jūs pārtikas veikalā paaicina uz pasūtījumu nodaļu un tur apcietina; jūs arestē ceļa gājējs, kam jūs aiz žēlastības esat devis naktsmāju; jūs apcietina elektromontieris, kas atnācis nolasīt skaitītāja stāvokli; jūs arestē riteņbraucējs, kas uz ielas jums uzdrāzies virsū; vilciena konduktors, taksometra šoferis, krājkases darbinieks un kino administrators – viņi visi jūs apcietina, un tikai pēc tam jūs pamanāt kaut kur dziļi noslēpto tumši sarkano dienesta apliecību.

Citreiz apcietināšana liekas kā rotaļa, tik daudz radošas izdomas, tik daudz liekas enerģijas tur ielikts, kaut gan upuris arī bez visa tā nebūtu turējies pretim. Varbūt operatīvie grib tādā kārtā attaisnot viņu dienesta nepieciešamību un savu pārlietu lielo skaitu? Tā vien liekas, ka būtu gana, ja katram no nolūkotajiem trusišiem tiktu piesūtīta pavēste, un viņi tad paši noteiktajā stundā un minūtē ar pauniņu rokā jau būtu pie Valsts drošības orgānu melnajiem dzelzs vārtiem, lai ieņemtu tiem piešķirto pleķīti uz cietuma kameras grīdas. (Kolhozniekus tieši tā arī saņem ciet, jo kurš gan nakts laikā gribēs kulties pa neizbraucamu ceļu līdz viņu mājelei! Izsauc uz ciema padomi un tur apcietina. Melnstrādnieku izsauc uz kantori.)

Ikkatrai mašīnai, protams, ir sava caurlaides spēja, ko pārsniegt nevar. Tajos darba spriedzes noslogotajos 20. gs. 45.–46. gados, kad no Eiropas plūda ešelonu straumes un tos visus žigli vajadzēja pārtvert un virzīt uz Gulagu, jau vairs nemanīja šo izšķērdības pilno rotaļāšanos, pati teorija zaudēja spožumu, bālēja rituāla spalvu košums un desmitiem tūkstošu cilvēku apcietināšana pārvērtās iztēles nabagā cilvēku izsaukšanā: stāvēja ar sarakstu rokā, no viena ešelona izsauca, iesēdināja otrā, un tā tad arī bija apcietināšana.

Politiskās apcietināšanas pie mums gadu desmitiem ilgi bijušas raksturīgas tieši ar to, ka grāba ciet pavisam nevainīgus cilvēkus, un tālab nekādas pretošanās nebija. Cilvēkos veidojās nolemtības sajūta (mūsu pasu sistēmas apstākļos, starp citu, visai reāla), ka no VPP⁷, no IeTK⁸ nav iespējams izbēgt. Un pat tad, kad apcietināšanu epidēmija plosījās vistrakāk, kad cilvēki, iedami uz darbu, ik rītu sacīja ģimenei ardievas, jo nevarēja būt droši, vai vakarā atgriezīsies, – pat tad viņi gandrīz nekad nebēga (tikai kāds paretam beidza dzīvi pašnāvībā). Un tieši tas bija vajadzīgs. Rāma aita vilkam ir vislabākais kumoss.

Tas notika arī tāpēc, ka trūka īstas sapratnes par apcietināšanu epidēmijas mehānismu. Orgāniem parasti nebija dziļākas jēgas par to, kā izdarīt atlasu – kuru arestēt, bet kuru neaiztikt –, svarīgi bija vienīgi iekļauties kontrolskaitļos. Kontrolskaitļu sasniegšana varēja būt pamatota, bet tikpat labi tai varēja būt gadījuma raksturs. 1937. gadā Novočerkaskas IeTK pieņemšanas istabā bija ieradies sieviete pajautāt, ko iesākt ar viņas apcietinātās kaimiņienes nepabaroto zīdainīti. “Pasēdiet,” viņai atbildeja, “noskaidrosim.” Viņa tā sēdēja stundas divas, tad viņu no uzgaidāmās istabas paņēma un aizveda uz cietuma kameru: bija vajadzīgs steidzami izpildīt normu, bet pietrūcis darbinieku, ko nosūtīt uz pilsētu, kamēr te viena jau bija uz vietas. Bet gadījās arī citādi: pie latvieša Andreja Paula kaut kur netālu no Oršas bija ieradušies no IeTK viņu apcietināt, taču viņš aizbarikādējies, izlēcis ārā pa logu, paguvis aizbēgt un aizbraucis pa taisnāko ceļu uz Sibīriju. Un, kaut gan tur viņš dzīvoja ar savu īsto vārdu un dokumenti rādīja, ka viņš nācis no Oršas, viņš nekad netika saņemts ciet, viņu Orgāni neizsauca, pat neturēja aizdomās. Pastāv taču trīs kriminālās meklēšanas līmeņi: vissavienības, republikāniskais un apgabala mēroga, – un tās epidēmijas uzliesmojuma laikā gandrīz pusei no visiem apcietināmajiem netika izsludināta meklēšana aiz sava apgabala robežām. Tādu, kuru bija nolemts apcietināt gandrīz tīras nejaušības pēc, piemēram, uz kaimiņu ziņojuma pamata, varēja viegli aizstāt ar citu, tuvumā esošu. Piemēram, tādi kā A. Pauls, kuri nejauši notverti vai sastapti dzīvoklī, kas ticis novērots, un kuriem pieticis drosmes vēl pirms pirmās nopratināšanas aizbēgt, vairs nekad netika ne meklēti, ne saukti pie atbildības; toties tie, kas palika noskaidrot patiesību, – tikuši notiesāti. Un gandrīz visi, lielais vairums no tiem ir izturējušies tieši tā: glēvi, bezpalīdzīgi, paļaudamies uz savu likteni.

Ir bijis arī tā, ka IeTK, neatradis meklējamo personu mājās, licis viņa pierīgajiem dot parakstu, ka tie nekur neizbrauks, un tad, saprotams, nebija grūti palikušajiem *noformēt tiesas lietu* aizbēgušā cilvēka vietā.

Tam, kam nav vainas apziņas, trūkst arī gribas pretoties. Varbūt mani *vēl nepaņems*? Varbūt man tas paies secen?

A. Ladiženskis bija vecākais pedagogs nomaļās Kologrīvas skolā. 1937. gadā tirgū pie viņa pienācis vīrelis un pateicis kāda cita teikto: “Aleksandr Ivanič, brauc prom, tu *esi sarakstā!*” Bet viņš palika: sak, visa skola taču gulstas uz maniem pleciem, un arī *viņu* bērni mācās pie manis – viņi taču nevar ņemt mani ciet?... (Pēc dažām dienām viņu apcietina.) Ne jau katrs gadās tik attapīgs kā Vaņa Levitskis, kas jau četrpadsmit gadu vecumā saprot: “Visiem godīgajiem cilvēkiem būs jāsēž cietumā. Pašlaik sēž tētis, bet, kad es izaugšu liels, tad jāsēž būs arī man.” (Viņu ietupināja divdesmit trīs gadu vecumā.) Vairums ļaužu dzīvo pasīvā cerībā. Ja tu nejūties vainīgs – kālab lai tevi arestētu? Bet viņi kļūdās. Tu jau esi nogrābts aiz apkakles, tomēr vēl lūko sev iestāstīt: “Tā taču kļūda! Noskaidros un palaidīs vaļā!” Daudzi tiek visu laiku ņemti, un tā, protams, ir bezjēdzība, taču tad vēl arvien paliek vieta aizdomām: “Bet ja nu *tieši šis...*?” Kamēr tu pats! Tu taču nevari būt vainīgs! Tavās acīs Orgāni ir vēl cilvēciski saprātīgs iestādījums: gan jau noskaidros un palaidīs vaļā.

Un kāpēc tad tev tādā gadījumā jābēg?... Un kāpēc lai tu pretotos?... Ar to tu vienīgi padarīsi sliktāku savu stāvokli, neļaudams noskaidrot kļūdu. Ko nu runāt par pretošanos – tu, pat kāpdams lejup pa kāpnēm, ej uz pirkstgaliem, tā, kā tev pavēl, lai nesadzirdētu kaimiņi.

Ak, kā mums pēc tam nometnē sāpēja sirds: nez kā būtu tad, ja ikviens operatīvais darbinieks, dodamies naktī apcietināt cilvēkus, nejostos drošs, vai viņš dzīvs atgriezīsies mājās, un atvadītos no savas ģimenes. Ja masu apcietināšanu laikā, piemēram, Ļeņingradā, kad tika iesēdināta aiz restēm ceturtā daļa no pilsētas iedzīvotājiem, cilvēki netupētu savās alās un pēc ikkatra sitiena pie ārdurvīm, pie ikkatra soļa uz kāpnēm nepamirtu bailēs, bet, sapratuši, ka viņiem nav vairs ko zaudēt, savos priekšņamos naski veidotu slēpni vairāku cilvēku sastāvā ar cirvjiem, āmuriem, krāsns kruķiem vai vēl ko tamlīdzīgu rokās? Bija taču jau iepriekš zināms, ka šiem nakts vidū šurp nākošajiem ar naga cepuri galvā nav labu nodomu, tāpēc nebūs kļūda zvelt slepkavniekiem pa pieri. Varbūt to “melno bertu”, kura atstāta uz ielas ar vientuļu šoferi, mēģināt aizbraukt vai vismaz pārdurt tai riepas. Orgāniem tad drīz vien pietrūktu vīru un transporta, un nolādētais mehānisms, par spīti Staļina asinskārei, apstātos.

Ja vien... ja vien... Mēs vienkārši bijām pelnijuši to, kas ar mums turpmāk notika.

Un vēl – par ko gan lai īsti pretotos? Vai par to, ka tev tikusi atņemta josta? Vai – ka pavēlējuši nostāties kaktā? Spert kāju pāri mājas sliekšnim? Apcietināšana sastāv no visvisādiem nesvarīgiem sīkumiem, no neskaitāmiem niekiem, un atsevišķi ne par vienu no tiem, šķiet, nebūtu jēgas strīdēties (turklāt brīdī, kad apcietinātā domas nodarbina svarīgais jautājums: “par ko?!”) – taču visi šie it kā nesvarīgie sīkumi, kad tos apvieno, neizbēgami kopumā veido apcietināšanu.

Un ko gan visu pārdzīvo tāda nupat apcietināta cilvēka dvēsele! – par to vien varētu sarakstīt grāmatu. Tajā brīdī pēkšņi pamostas jūtas, par kurām agrāk nav bijis ne jausmas. Kad 1921. gadā tika apcietināta deviņpadsmitgadīgā Jevgeņija Dojarenko un trīs jauni čekisti vandījās pa viņas gultu, pa veļas kumodi, viņa bija mierīga: tur nekā nav un tur neko neatradīs. Bet, kad tie pēkšņi bija pieskārušies jaunavas intīmajai dienasgrāmatai, ko viņa nespētu parādīt pat savai mātei, arī tas, ka viņas rakstu rindas lasa pret viņu naidīgi noskaņoti sveši puīši, Jevgeņiju morāli satrieca vēl vairāk nekā pēc tam Lubjanka ar tās restēm un pagrabiem. Un daudziem šīs personiskās jūtas un izjūtas, kuras sāpīgi satriecis arests, var būt stiprākas par politisko saprātu vai bailēm no ieslodzījuma. Tas, kurš nav varmācībai iekšēji gatavs, allaž ir vājāks par varmāku.

Paretam kāds, būdams attapīgāks un drošāks, ir arī spējīgs visu vienā mirklī apjēgt. Zinātņu akadēmijas Ģeoloģijas institūta direktors, kad 1948. gadā bija ieradušies viņu apcietināt, aizbarikādēja durvis un divas stundas dedzināja papīrus.

Dažkārt pats galvenais, ko sajūt apcietinātais, ir atvieglojums un pat... prieks, it īpaši tad, kad plosās arestu epidēmijas: kad visu laiku visapkārt ņemt ciet tādus kā tu, bet pēc tevis kā nenāk, tā nenāk, vēl joprojām nez kāpēc vilcinās – tas taču atņem vispēdējos spēkus, šis ciešanas ir vēl nepanesamākas par arestu, un ne jau tikai vāja rakstura cilvēkiem. Vasilis Vlasovs, bezbailīgs komunist, kurš tiks vēl ne reizi vien pieminēts, atteicies no bēgšanas, kuru tam piedāvājuši viņa bezpartijiskie palīgi, bezgala pārdzīvoja to, ka visa Kadijas rajona vadība jau apcietināta (1937. gadā) un vienīgi viņš vēl joprojām netiek ņemts ciet. Viņš bija nobriedis saņemt tiešo triecienu un, to saņemis, nomierinājās, un pirmajās dienās pēc apcietināšanas pat jutās lieliski. Svētais tēvs Iraklijs 1934. gadā bija aizbraucis uz Alma-Atu ciemos pie izsūtītajiem ticības brāļiem, bet pa to laiku viņa Maskavas dzīvoklī trīs reizes nākuši, lai viņu apcietinātu. Kad viņš atgriezās, draudzes locekles viņu sagaidīja stacijā un neļāva doties uz mājām, bet astoņus gadus slēpa dažādos

dzīvokļos. No šādas briesmu pilnas dzīves garīdznieks tā bija pārguris, ka 1942. gadā, kad viņu tomēr apcietināja, – aiz prieka pateicās Dievam.

Šajā nodaļā mēs visu laiku esam runājuši par galveno masu, par trusišiem, kuri ietupināti aiz restēm un nav īsti zināms, par ko. Tomēr šajā grāmatā nāksies pieminēt arī tos, kuri jaunākajā laikā patiešām bijuši politiskie. Vera Ribakova, studente sociāldemokrāte, būdama brīvībā, sapņojusi par izolatoru Suzdaļā: tikai tur viņa vēl cerējusi sastapt kādus vecāka gadagājuma biedrus (brīvībā tādu vairs nebija), lai pilnveidotu savu pasaules uzskatu. Esere Jekaterina Oļicka 1924. gadā pat domāja, ka nav cienīga atrasties cietumā: tam cauri gājuši Krievijas labākie ļaudis, bet viņa vēl tik jauna un nav neko Krievijas labā paveikusi. Taču arīdzan brīve vairs negribēja paturēt viņu pie sevis. Tā nu viņas abas nokļuva cietumā – lepna prieka pilnas.

“Pretestība! Bet kur tad jūsu pretestība?” šobrīd pārmet cietušajiem tie, kuri palikuši neskarti.

Jā gan, tai būtu vajadzējis iesākties jau no šā paša brīža, no apcietināšanas. Taču pretestības nebija.

Un, paskat, jūs jau ved. Ja apcietināšana ir notikusi dienā, tad neizbēgams ir tas īsais, neatkārtojama brīdis, kad jūs – vai nu maskētā veidā, pēc jūsu glēvulīgas piekrišanas, vai arī atklāti, ar pistoli rokā – *ved* cauri ļaužu burzmai, kurā ir simtiem tādu pašu nevainīgu, tomēr jau ar nolemtību apzīmogotu cilvēku. Turklāt mute jums nav aizbāzta. Un jūs varētu, un jums katrā ziņā būtu jā k l i e d z! Jāklie dz, ka esat apcietināts! ka privātās drānās ģērbtie nekrietneļi tvarsta cilvēkus! ka ņem ciet uz melīgu ziņojumu pamata! ka notiek klusējoša izrēķināšanās ar ļaužu miljoniem! Un, izdzirdot tādu kļiedzienus dienas laikā vairākas reizes, turklāt visās pilsētas malās, varbūt mūsu līdzpilsoņi uzsāktu pretošanos? Iespējams, ka tad apcietināšanas vairs nemaz nebūtu tik vieglas?!

1927. gadā, kad paklausība vēl nebija atmiekšķējusi mūsu smadzenes, Serpuhovas laukumā divi čekisti dienas laikā gribēja apcietināt sievieti. Viņa piekērās gaismas lukturu stabam, kļiedza, turējās pretim. Sāka pulcēties ļaudis. (Nu vajadzēja gan sapīties ar šādu te sievieti, un tad vēl šis pūlis! Ne jau visi nācēji nodūra acis, ne visi pūlējās aizšmāukt garām!) Manīgie zeļļi pēkšņi apjuka. Viņiem nav iespējams *strādāt* tad, kad visi skatās. Tie sasēdās automobili un aizšmauca. (Un tagad šai sievietei būtu vajadzējis steigties uz dzelzceļa staciju un aizbraukt! Bet viņa gāja mājās uz naktsguļu. Un naktī to aizveda uz Lubjanku.)

Bet pāri *jūsu* izkaltušajām lūpām nenāk ne skaņa, un bezrūpīgi garām slidošā pūļa acīs jūs un jūsu bendes –, visi esat paziņas, kas devušies kopīgā pastaigā.

Man pašam bija vairākkārt iespējams kliegt.

Manas apcietināšanas vienpadsmitajā dienā trīs smerša⁹ liekēži, kuriem trīs smagās somas ar kara trofejām radīja lielākas neērtības nekā es (pēc mūsu garā kopējā ceļa viņi jau manis dēļ nejutās apgrūtināti), bija atveduši mani uz Baltkrievijas dzelzceļa staciju Maskavā. Viņiem, tiem, kurus dēvēja par speckonvoju, mašīnpistoles vienīgi traucēja stiept smagās somas – mantu, ko Vācijā bija salaupījuši gan viņi paši, gan viņu 2. Baltkrievijas frontes pretizlūkošanas dienesta smerša priekšnieki un ko tagad ar ieganstu konvojēt mani veda uz Tēvzemi savām ģimenēm. Ceturto somu nelabprāt stiepu es pats, tajā bija manas dienasgrāmatas un sacerējumi – manas vainas pierādījums.

Neviens no tiem trim nepazina pilsētu, un man vajadzēja izraudzīties visīsāko ceļu uz cietumu, man pašam nācās aizvest viņus uz Lubjanku, kur tie vēl nekad nebija bijuši (bet es to savā prātā biju jaucis ar Ārlietu ministriju).

Pēc vienas diennakts, kas bija aizvadīta armijas pretizlūkošanas daļā, pēc trim diennaktīm frontes izlūkdienestā, kur kameras biedri bija jau sākuši mani skolot (izmeklētāji mānoties, draudot, sitot; tas, kas reiz apcietināts, vairs netiekot izlaists brīvībā, un nemaz neesot iespējams izbēgt no “desmitnieka”), – es pēkšņi kā par brīnumu esmu ticis no turienes ārā un, lūk, nu jau četras dienas ceļoju kā *brīvais*, turklāt kopā ar brīvajiem, pēc tam kad esmu jau zvilnējis uz trūdošiem salmiem blakus atejas traukam, kad manas acis jau skatījušas sasistos un ar bezmiegu vārdzinātos, ausis dzirdējušas patiesību, mute nogaršojusi cietuma viru, – kāpēc gan es klusēju? kāpēc šajā pēdējā brīdī, kad vēl iespējams runāt, necenšos pasacīt patiesību apkārtējo ļautiņu pulim?

Es biju klusējis Polijas pilsētā Brodņicā – bet var jau būt, ka tur nemaz nesaprata krievu valodu? Es nebiju izklienājis ne vārda Bjalostokas ielās – bet iespējams, ka poļiem tas nemaz nebija vajadzīgs. Es neizdvesu ne skaņas Volkoviskas dzelzceļa stacijā – bet tur bija pamaz cilvēku. Es mierīgi gāju vienā solī ar šiem rīkļurāvējiem pa stacijas peronu Minskā – bet pati stacija tad vēl bija drupās. Taču šobrīd es, iedams smerša ziķeriem pa priekšu, tos ievadu ar baltu kupolu pārjumptajā metrostacijas “Belorusskaja – loka līnija” apaļajā augšējā vestibilā, kas spoži apgaismots un kur divi līdzās slidoši eskalatori ceļ no lejas augšup cieši saspīestos maskaviešus. Liekas, tie visi skatās uz mani!

Viņi nebeidzamā virtienē velkas no turienes, no tām neziņas dzīlēm uz augšu, pretim spoži apgaismotajam kupolam, pretim man, lai saklausītu kaut vienu patiesības vārdu, – bet kāpēc gan es tomēr klusēju?!...

Katram jau parasti ir vismaz ducis attaisnojošu iemeslu, kāpēc viņš rīkojies pareizi, sevi neziedodams.

Vieni vēl cer, ka gan jau kaut kā viss labi beigsies, un baidās ar kliegšanu visu sabojāt (mūs taču nav sasniegušas vēstis no viņpasaules, mums taču nav zināms, ka tajā mirklī, kad tiekam saņemti ciet, mūsu liktenis ir izlemts, turklāt nereti vissliktākajā variantā, tā ka padarīt to vēl sliktāku nemaz nevar). Citi vēl nezina tos vārdus, kurus izkliegt pūlim. Vienīgi revolucionāram ir jau gatavi lozungi uz lūpām un lauztin laužas uz āru – bet kur lai tos atrod mieru mīlošs, nevainīgs cilvēciņš? Viņš vienkārši nezina, ko lai kliedz. Un, visbeidzot, ir arī vēl tāda cilvēku kategorija, kuriem sirds pārāk pilna, acis jau pārlietu daudz ko skatījušas, lai spētu visu šo gūzmu izšļākt dažos nesaņķarīgos izk dziedzienos.

Bet es – es klusēju vēl viena iemesla dēļ: tāpēc ka šo maskaviešu, kas piepilda divu eskalatoru pakāpienus, ir vēl tomēr *pārlietu maz!* Te manu sāpju k dziedzienus saklausīs divi simti, varbūt vēl divtik daudz cilvēku – bet ko gan pārējie divsimt miljoni?... Manī briest neskaidra jausma, ka es reiz varēšu kliegt šiem divsimt miljoniem...

Bet šobrīd, kad mana mute nav vērusies, eskalators velk mani neapturami lejup elles bezdibenī.

Un es klusēšu, kad būs jau Ohotņirjads.

Un nekliegšu, būdams pie “Metropoles”.

Es neatvēzēšu rokas Lubjankas laukuma Golgātā...

* * *

Man gadījās, jādāmā, visvieglākais no visiem iespējamiem apcietināšanas veidiem. Tas mani neizrāva no manu tuvinieku skavām, nešķīra no mūsu sirdij tik dārgajām mājām. Kādā draņķīgā Eiropas februāra dienā tas mani izrāva ārā no mūsu šaurā ķīļa Baltijas jūras virzienā, kur grūti bija pateikt, kurš kuru ielencis: mēs vāciešus vai viņi mūs, – un man vienīgi laupīja pierasto divizionu un pēdējos trīs mēnešos skatītās kara ainas.

Brigādes komandieris izsauca mani uz komandpunktu, nez kāpēc pieprasīja manu revolveri, es, viltību nenojauzdams, to viņam atdevu – un tad pēkšņi no stūrī stāvošās saspringti nekustīgās virsnieku svītas izskrēja divi

pretizlūkošanas dienesta vīri, pāris lēcienos šķērsoja telpu, un četras rokas vienlaikus rāva nost manas cepures zvaigznīti, uzplečus, jostu, virsnieka somiņu, atskanēja dramatisks uzbrēciens:

– Jūs esat apcietināts!!

Šķiet, manam ķermenim no galvas līdz papēžiem cauri izskrēja zibens trieciens, un vienīgais, ko es vēl spēju pasacīt:

– Mani? Par ko?!...

Un, kaut gan parasti uz šo jautājumu nesauņem atbildi, es to apbrīnojamā kārtā saņēmu! To ir vērts atcerēties tālab, ka tas visai atšķiras no mums ierastā varianta. Tiklīdz smerša darboņi bija beiguši mani čamdīt, reizē ar somiņu atņemdami manu politisko pārdomu pierakstus, un, ar bažām klausīdamies vācu šāviņu saceltajā rūšu dreboņā, bīdīja mani jo ātrāk uz izeju – pēkšņi kāds pavēlēt pieradušā balsī mani sauca – patiešām! pāri šai mēmajai šķirtnei starp tiem, kas te palika, un mani, šķirtnei, ko bija radījis liktenīgi noskanējušais vārds “apcietināts”, pāri šim sērgas celtajam žogam, kam nedrīkstēja izspiesties cauri ne skaņas, mani sasniedza prātam neaptveramie, gluži vai pasakainie brigādes komandiera vārdi:

– Solžeņicin! Nāciet atpakaļ!

Un es apcirtos apkārt, izraudamies no smerša vīru rokām, un devos atpakaļ pie brigādes komandiera. Es viņu tuvāk nepazinu, viņš nekad nebūtu nolaidies tik zemu, lai kādreiz parunātos ar mani. Viņa sejā es vienmēr biju lasījis pavēli, rikojumu, dusmas. Bet šobrīd tajā bija tāds kā šaubu atspulgs – varbūt kauns par negribēto līdzdalību šajā netīrajā pasākumā? varbūt vēlēšanās izrauties ārā no mūžīgās nožēlojamās pakļautības? Pirms desmit dienām no *maisā*, kurā bija palicis viņa artilērijas divizons, divpadsmit smagie lielgabali, es biju izvedis ārā savu izlūkbateriju gandrīz neskartu – un, palūk, nu viņam vajadzēja atsacīties no manis kaut kādas apzīmogotas papīra strēmeles dēļ?

– Vai jums... – viņš, katru vārdu uzsvērdams, jautāja, ir draugs Pirmajā Ukrainas frontē?

– Nav brīv!... Jūs to nedrīkstat! – pretizlūkošanas kapteinis ar majoru pulkvedim uzkliedza. Štāba virsnieku svīta pārbijusies spiedās kaktā, šķiet, baidīdamās kļūt par aculieciniekiem brigādes komandiera nedzirdētajai pārdrošībai (bet politdaļas darbinieki – jau domās gatavodami par brigādes komandieri *materiālu*). Bet man ar to pietika: es tūdaļ sapratu, ka mani apcietina par sarakstīšanos ar manu skolas gadu draugu, un sapratu, no kuras puses man gaidāms uzbrukums.

Ar to pašu tad arī Zahars Georgijevičs Travkins būtu varējis beigt! Bet nē! Turpinot kļūt pats savās acis tīrāks un pašcieņā iztaisnot plecus, viņš piecēlās no savas vietas pie galda (tajā, mūsu agrākajā dzīvē viņš nekad, man ienākot, nebūtu cēlies kājās!), pāri sērgas nospraustajam žogam sniedza man pretim roku (viņš man, brīvam esot, roku nekad nebija sniedzis!) un, manējo spiezdams, visai svītai stingstot mēmās šausmās, allaž bargajai sejai pēkšņi atmaigstot, ik vārdu bezbailīgi uzsvērdams, pateica:

– Staigājiet laimīgi, kapteini!

Es jau vairs nebiju kapteinis, vēl vairāk, biju atmaskots tautas ienaidnieks (pie mums taču ikviens, kuru apcietina, jau kopš apcietināšanas brīža skaitās pilnīgi atmaskots). Tātad viņš bija vēlējies laimi – ienaidniekam?...

Drebēja stikli. Sprāgstošie vāciešu lādiņi plosīja zemi pāris simtu metru attālumā, atgādinot, ka tas nevarētu notikt tur, mūsu dziļākā aizmugurē, aiz drošajām sadzīves bruņām, bet vienīgi šeit, kur ir jūtama tuvā un visiem vienlīdz draudīgā nāves dvaša*.

Šī grāmata nebūs manas personiskās dzīves atmiņas. Tāpēc es te sīkāk nepakavēšos pie manas visnotaļ oriģinālās apcietināšanas gandrīz vai smieklīgajiem sīkumiem. Tajā naktī smerša vīri krita vai izmisumā, nespēdami orientēties kartē (viņi tajā nekad nebija spējuši orientēties), un laipnā kārtā pasniedza karti man, lūgdami, lai es izstāstu šoferim, kā aizbraukt uz armijas pretizlūkošanas daļu. Es pats sevi kopā ar viņiem aizvedu uz cietumu un pateicības vietā tiku tūdaļ ieskundēts nevis vienkārši kamerā, bet karcerī. Bet par šo nelielo pieliekamo kambari vācu zemnieka mājā, kas pagaidām nodērēja par karceri, nav iespējams klusēt. Tā dziļums bija viena cilvēka auguma garumā, bet platums tāds, ka trijiem tur pašauri gulēt, bet, ja vēl ceturtais, tad ļoti saspiesti. Es tad nu biju šis ceturtais, kuru tur iebrūda jau pēc pusnakts; tie trīs samiegojušies petrolejas kvēpekļa gaismā man uzmeta nelaipnu skatienu un tad mazliet pavirzījās, ļaujot man palikt karājamies uz viena sāna, bet pēc tam ar savu svaru pamazām iespiesties spraugā. Tagad uz grīdas saberzto salmu cisās bija astoņi zābaki, vērsti pret durvīm, un četri karavīru šinēļi. Puiši gulēja, bet es degu kā ugunīs. Jo pašapzinīgāk biju juties vēl pirms pusdienas, būdams kapteiņa godā, jo sāpīgāk tagad man bija just

* Un taisni brīnums, ka būt cilvēkam tomēr ir iespējams! – Travkins netika represēts. Mēs abi nesen ar lielu prieku satikāmies un pirmo reizi sapazināmies tuvāk. Viņš ir atvaļināts ģenerālis un revidents mednieku savienībā.

sevi iekļīlētu uz šī kambariša grīdas. Puiši palaikam, kad sāni notirpa, pamodās, un mēs visi reizē pagriezāmies uz otriem sāniem.

Kad pienāca rīts, viņi jutās izgulējušies, sāka žāvāties, krekstēt, pierāva kājas, katrs ievilkās savā stūrī, un mēs sākām iepazīties.

– Bet par ko tad tevi?

Taču kaut kas līdzīgs piesardzības dvesmai mani bija jau skāris šajā smerša indes pilnajā patversmē, un es, tēlodams vientiesīgu izbrīnu, teicu:

– Nav ne jausmas. Vai tad viņi to, negēļi, saka?

Bet mani kameras biedri, tankisti melnām, mīkstām ķiverēm galvā, – neko no manis neslēpa. Tās bija trīs godīgu, trīs atklātu karavīru dvēseles, tādu cilvēku, kurus biju jau pa šiem kara gadiem iemīlējis, kaut pats biju gan mazāk atklāts, gan nelādīgāks. Viņi visi trīs bija virsnieki. Arī viņu uzpleči bija jau niknumā norauti, vietām vēl rēgojās diegu gali. Uz nosmulētajām armijas formas blūzēm redzami gaišāki plankumiņi – noskrūvēto ordeņu vietas, sejā un uz rokām sārtas rētas – tās no ievainojumiem un apdegumiem. Viņu divīzions, kā par nelaimi, bija pārcelts remontu dēļ tieši uz šejieni, uz šo ciemu, kur apmeties 48. armijas smerša pretizlūkošanas dienests. No aizvakardienas kaujas atžilbuši, viņi vakar bija uzņēmuši uz krūts un ciema nomalē ielauzušies pirtī, kurā pamanījuši ieejam mazgāties divus nīprus meitiešus. Piedzērušo vīru nepaklausīgās kājas bija velti pūlējušās pusplikos meitiešus noķert. Tomēr viena no viņām bija nevis šāda vai tāda, bet armijas pretizlūkošanas dienesta priekšniekam piederoša.

Jā gan! Mēs jau trīs nedēļas karojām uz Vācijas zemes un ikkatrs labi zinājām: ja skuķes būtu vācietes, tās drīkstētu izvarot, pēc tam nošaut, un tas skaitītos pat tāds kā varoņdarbs; vai, ja būtu gadījušās polietes vai vāciešu šurp atrautās krievnītes, – tādas varētu patrenkāt kailas pa sakņu dārzu un vēl papliķēt pa gurniem, tas skaitītos joks un nekas vairāk. Bet, tā kā šī te bija pretizlūkošanas dienesta priekšnieka frontes draugaļa, kāds seržants aizmugurnieks trīs kaujas virsniekiem tūdaļ pat nikni noplēsa uzplečus, ar frontes pavēlnieka pavēli tiem dotus, noņēma Augstākās Padomes Prezidija piešķirtos ordeņus, un nu jau šos kaujiniekus, kas visu laiku bija bijuši frontē un samaluši miltos dažu labu ienaidnieka tranšeju, gaidīja kara tribunāls, kurš nez vai bez šo triju puišu tanka būtu vispār līdz šim ciemam ticis.

Mēs izdzēsām kvēpekli, kas jau tā bija izsvilinājis visu elpošanai nepieciešamo gaisu. Durvīs bija ietaisīts lodziņš apmēram pastkartes lielumā, un pa to no koridora krita iekšā gaismas atblāzma. Liekas, aiz rūpēm, lai mēs tagad, kad ir diena, nejustos karcerī pārlieku ērti, drīz vien tika *piemests klāt*

piektais. Viņš ienāca iekšā, jaunā sarkanarmieša šinelī ģērbies, arī cepure jauna, un, kad bija nostājies iepretim lodziņam, mēs saskatījām veselīgu seju ar strupu degunu un sārtiem vaigiem.

– No kurienes, brāl? Kas tu tāds esi?

– No *otras* puses, – šis ņipri atteica. – Spiegs.

– Tu joko! – Mēs bijām aiz brīnumiem mēmi. (Ka spiegs tieši pateiktu “spiegs” – tas vēl nekad nav bijis lasāms ne Šeiņina, ne brāļu Tūru darbos!)

– Kara laikā nejoko! – zēniņš nopūtis prātīgi noteica. – Kā lai citādi tiek no gūsta mājās? Jūs varbūt varat man pasacīt?

Viņš tikko bija iesācis stāstīt, ka vācieši vakar viņu pārsveduši pāri fronte, lai vāktu te spiegu ziņas un spridzinātu tiltus, bet viņš tūlīt pat ieradies tuvākajā bataljonā padoties gūstā, tomēr ilgi negulējušais un pārgurušais bataljona komandieris neesot varējis noticēt, ka šis ir spiegs, un sūtījis pie medmāsas pēc tabletēm, – kad pēkšņi mums pāri gāzās jauni iespaidi.

– Marš, ārā izkārtoties! Rokas aiz muguras! – durvis atvēris, sauca miesās dūšīgs staršina, kam pietiktu spēka grozīt 122 milimetru lielgabala stobru.

Pāri visam zemnieka mājas pagalmam bija jau nostādīta kareivju ķēde ar mašīnpistolēm, kas apsargāja mums atvēlēto eju ap šķūņa paksi. Es jutos briesmīgi sašutis, ka kaut kāds stulbs staršina drīkst dot mums, virsniekiem, komandu “rokas aiz muguras”, tomēr tankisti salika rokas aiz muguras, un es rīkojos gluži tāpat.

Aiz šķūņa bija mazs kvadrātveida aplociņš ar nomīdītu, bet vēl neizkusušu sniegu, un te bija no vienas vietas cilvēku izkārnījumu čupiņas, tā ka grūti sameklēt vietu, kur nolikt abas kājas un pietuities. Mēs tomēr atradām katrs sev vietu un visi pieci notupāmies. Divi vīri ar mašīnpistolēm drūmi pagrieza pret mums, zem tupošajiem, savus šaujamos, bet nebija pagājuši ne minūte, kad staršina jau dusmīgi steidzināja:

– Nu, žiglāk! Te pie mums ātri izkārtojas!

Man tuvumā tupēja viens no tankistiem – puisis no Rostovas, prāva auguma, padrūma izskata vecākais leitnants. Viņa seju, liekas, bija nokvēpinājuši metāla putekļi vai dūmi, bet pāri vaigam stiepās liela, sarkana rēta.

– Kā to saprast – pie mums? – viņš klusā balsī jautāja, neizrādīdams vēlēšanos steigties atpakaļ uz karceri, kur oda pēc petrolejas.

– Mūsu pretizlūkošanas daļā, smeršā! – staršina lepni, turklāt nevajadzīgi skaļi atcirta. (Pretizlūkošanas vīriem varen patika šis neglīti skanošais “smeršs”, kas bija saīsinājums no “nāvi spiegiem”. Viņiem likās, ka tas var iedvest bailes.)

Pirmā daļa. CIETUMA INDUSTRIJA

– Bet pie mums – palēnām, – vecākais leitnants domīgi noteica. Viņa ķivere bija atkritusi atpakaļ, atsedzot vēl nenoskūto galvu. Tā raupjais frontes vīra dibens bija pagriezts iepretim dzestrajam vējiņam.

– Kur tas būtu – pie jums? – māksloti skaļi nobrēcās staršina.

– Sarkanajā armijā, – vecākais leitnants, vēl arvien tupēdams, pavisam mierīgi atbildēja, uzmezdams kritisku skatienu tam, kam spēka pietiktu grozīt lielgabala stobru.

Tā es pirmo reizi ieelpoju cietuma dvašu.